

VÝVOJ POZEMKOVÉ DRŽBY NA ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1938—1945

Otázkám pozemkové držby ve sledovaném období není stále ještě věnována dostatečná pozornost. Možno vzpomenout články V. Baucha a J. Doležala o pozemkové reformě za slovenského státu,¹⁾ studii maďarského historika L. Tilkovského o revizi pozemkové reformy na jižním Slovensku²⁾ a četné práce zabývající se otázkami pozemkové politiky v tzv. protektorátu. Touto problematikou se hned po Mnichovu zabýval ing. A. Pavel,³⁾ po druhé světové válce upoutala pozornost historiků zejména otázka vysídlování českých rolníků v souvislosti s výstavbou vojenských cvičišť.⁴⁾ Normativní přehled vývoje pozemkové držby v protektorátě a v tzv. Sudetech podal r. 1967 J. Michl.⁵⁾ Současný stav bádání nám však umožňuje učinit si alespoň přibližný obraz o vývoji pozemkové držby na celém území Československa a zamyslet se nad některými shodnými rysy pozemkové politiky různých okupačních států. To také bylo cílem tohoto článku.

Největším převratem v držbě půdy předmnichovské republiky byla pozemková reforma. I přes svoji nedůslednost značně narušila pozemkové vlastnictví šlechty a posílila postavení středního rolníka, a ačkoliv celá akce nebyla až do roku 1938 zcela skončena, výsledky nebyly nikterak malé.⁶⁾ Roku 1937 byl stav pozemkové reformy následující: pod zábor připadlo 4 068 000 ha půdy, ze kterých Státní pozemkový úřad (SPÚ) asi 44 % rozdělil, 45 % vrátil pod různými záminkami původním vlastníkům a o zbytku nebylo ještě rozhodnuto a zůstal zatím v jeho správě. Příděl byl v zásadě trojího druhu: rolnický nedíl, drobný příděl a zbytkový statek. Poslední kategorie vytvářela jakousi novou statkářskou vrstvu s pozemky o rozloze kolem 100 ha. Tyto statky měly zabírat asi 120 000 ha půdy.⁷⁾

Pozemková reforma postihla hlavně národnostně cizí velkostatkáře, zatímco přídělci se rekrutovali naopak převážně z Čechů a Slováků. Mnichovskou dohodou, po ní následujícím polským zábořem a konečně Vídeňskou arbitráží byly pohraniční kraje odtrženy od Československa a připojeny k Německu, Polsku a Maďarsku, tedy — zejména v případě Německa a Maďarska — právě k těm státům, k jejímž národům se hlásili poškození velkostatkáři. Podívejme se nyní, jak tyto státy naložily s půdou přidělenou v pozemkové reformě.

Výměra půdy přidělené v pozemkové reformě, která byla událostmi z podzimu 1938 ztracena ve prospěch sousedních států, čítala celkem 290 446 ha. Z toho bylo 825 zbytkových statků o výměře 96 477 ha, 3070 rolnických nedílů s výměrou 45 123 ha a 148 137 drobných přídělů na ploše 148 846 ha.⁸⁾ Nejsnazší byla situace v polském zábořu, protože šlo jen o malé území. Nacházelo se na něm 19 zbytkových statků o výměře 2483 ha, 19 rolnických nedílů s výměrou 418 ha a 2717 drobných přídělů s 1942 ha, celkem tedy byl půdní fond ochuzen o 4843 ha. Jen 6 přídělců bylo jiné národnosti než české a jejich výměra byla jen 5 ha.

Protože v oblastech zabraných na Kuscí, Oravě a Spiši vůbec nebyl drobný příděl, nepřichází onech 6 přídělců v úvahu jako Slováci, ale šlo patrně o občany polské, příp. německé národnosti. Polská vláda na připojená území rozšířila platnost svých předpisů o nabývání občanství, přičemž obyvatelé polské národnosti je získali automaticky, ostatní jen v případě, že tu měli domovské právo nepřetržitě od 1. listopadu 1918 a nenabyli je výkonem veřejného úřadu.⁹⁾ Z českého a slovenského (ale i německého) obyvatelstva se tak stali většinou cizinci, jejichž právo na nabývání nemovitostí bylo omezeno.¹⁰⁾

19. listopadu 1938 byla na připojená území rozšířena platnost zákona o polské pozemkové reformě a současně nařízena revize reformy československé. Podstatou nařízení bylo, že fyzickým osobám mohla být za náhradu vyvlastněna půda přidělená v československé pozemkové reformě, jestliže její výměra přesahovala 5 ha. U právnických osob (institucí) bylo vyvlastnění možné bez ohledu na výměru. O vyvlastnění rozhodoval polský vyšší správní úředník — vojvoda. Pokud nevydal rozhodnutí o vyvlastnění do 1. června 1939, považovala se držba za potvrzenou.¹¹⁾ Nařízení postihovalo tedy celkem jen 19 zbytkových statkářů a 19 rolníků s celkovou výměrou 2901 ha.

Zda byla skutečně revize provedena, není možno z československých archivních pramenů zatím zjistit. Mezi zachovanými přihláškami o pacht od vyhnaných, vyvlastněných nebo dobrovolně se přistěhovavších rolníků z odtržených území u IX. odboru ministerstva zemědělství (MZ) není ani jedna, která by se týkala uprchlíků z polského záboru.¹²⁾ Třeba dále mít na zřeteli, že polský zábor trval necelý rok, takže je pravděpodobné, že záměry polské vlády v oblasti pozemkové politiky už nebylo možno realizovat. Po porážce Polska v září 1939 bylo Těšínsko připojeno k Německu, zatímco odtržená území na Slovensku byla — spolu s několika místy připojenými k Polsku už roku 1920 — vrácena Slovensku, které zde 11. 1. 1940 zavedlo stejný právní řád jako na svém území.¹³⁾

Německý zábor zkrátil půdní fond pozemkové reformy celkem o 109 112 ha, z čehož bylo 466 zbytkových statků o celkové výměře 49 824 ha, 843 nedílů s výměrou 11 144 ha, 59 721 drobných přídelů s 48 144 ha. Zatímco jen 41 zbytkových statků a 7 nedílů bylo v jiných rukou než českých (a předpokládáme tedy, že byly v rukou německých), u drobného přídelu tvořili Němci téměř polovinu přídelců. Z tohoto důvodu nebylo pro německé úřady vhodné likvidovat nějakým právním aktem celou československou pozemkovou reformu a bylo rozhodnuto zvolit jiný postup.

Nařízením z 12. listopadu 1938 o ochraně ohroženého pozemkového majetku v sudetoněmeckých územích bylo umožněno zřizovat nad pozemky řádně neobhospodařovanými vnučené správy.¹⁴⁾ Ohroženým majetkem bylo míněno ovšem vlastnictví Čechů a židů. Říšský komisař pro sudetoněmecká území pověřil 22. listopadu funkcí vnučených správců čtyři osídlovací společnosti: saskou, se sídlem v Drážďanech, německou, se sídlem v Berlíně, slezskou, se sídlem ve Vratislavi a bavorskou se sídlem v Mnichově.¹⁵⁾ Německá osídlovací společnost (NOS) brzy rozšířila svůj vliv na úkor ostatních společností a působila v celých Sudetech, vyjma části vládního okresu Ústí n. L., Hlučínska a jižní Moravy a Čech.¹⁶⁾ Hlavní pobočka v Sudetech byla zřízena v Karlových Varech, pro východní Sudety existovala expozitura v Šumperku.¹⁷⁾

Po právní stránce se NOS opírala o německé právní normy týkající se zemědělství, zejména osídlovací zákon, zákon o výstavbě selství a zákon o dědičných dvorech.¹⁸⁾ Likvidace české a židovské držby byla prováděna nejprve cestou vnučené správy, kdy pozemek byl buď propachtován německým rolníkem či kolonistům, nebo obhospodařován ve vlastní režii NOS. 12. února 1939 byly v Sudetech zavedeny předpisy o říšském občanství, když už před tím říšská vláda uzavřela s Československem dohodu o opci.¹⁹⁾ Na rozdíl od maďarského záboru však většina opčních prohlášení už nemohla být vyřízena a když byl 15. března 1939 připojen k Německu formou tzv. protektorátu i zbytek Čech a Moravy, obdrželo mnoho optantů v Sudetech stejné říšské občanství s výslovným uvedením, že jde o příslušníky českého národa. Formálně tedy nebyl právní důvod tyto osoby ze Sudet vyhánět, a skutečně z celkového počtu uprchlíků tvořili rolníci jen 0,32 %, zemědělští dělníci 0,76 %.²⁰⁾

NOS se tedy snažila získat půdu „legálně“, totiž cestou kupně-prodejných smluv, ke kterým byli vlastníci psychickým a někdy i fyzickým nátlakem donucováni. Zároveň na NOS přešel i majetek konfiskovaný ve prospěch státu osobám zdržujícím se v nepřátelské cizině anebo odsouzených za činnost proti říši. Takto získaný majetek byl opět částečně propachtován německým rolníkem či kolonistům, nebo jej NOS obhospodařovala ve vlastní režii. Na pronájem byly německým kolonistům poskytovány půjčky, které měly umožnit získání půdy do vlastnictví, což se v mnohých případech skutečně stalo.²¹⁾

Přesto však se záměr NOS na vytvoření souvislého německého osídlení sahající až k hranicím protektorátu nezdařil. Příčinou byl nedostatek německých kolonistů, což při současné potřebě zvýšené zemědělské výroby znemožňovalo hromadné vyhánění českých rolníků. Ze stejného důvodu nebylo ani možné větší obhospodařování půdy ve vlastní režii NOS, neboť chyběly pracovní síly odčerpané armádou, zatímco u českých zemědělců tato nesnáze nehrozila: Češi, byť měli říšské občanství, totiž nebyli povolováni zpravidla k výkonu vojenské služby.

Otázkou kolonistů se NOS zabývala intenzivně a původní plán počítal s přesazením německých rolníků z jižní (italské) části Tyrol.²²⁾ Nepochybně zde působila i skutečnost, že toto obyvatelstvo bylo zvyklé na hornatý terén. V době, kdy Německo potřebovalo italskou podporu na mezinárodním diplomatickém poli, souhlasilo s odsunem své menšiny, jakmile se však vlivem válečné situace dostala Itálie do područí Německa, byl transfer zastaven,²³⁾ čímž padla i myšlenka kolonizace Sudet. Celkem bylo cestou vnučené správy převzato v oblasti působení NOS 1600

zemědělských usedlostí o výměře asi 50 000 ha půdy.²⁴⁾ Uvážíme-li, že jen z pozemkové reformy tu Češi měli 80 530 ha, pak je zřejmé, že likvidace české držby se nezdařila.

Ještě bídneji to dopadlo s pokusy o německou kolonizaci v samotném protektorátě, kde působila hlavně Osídlovací společnost pro Čechy a Moravu.²⁵⁾ Vyvlastňovací řízení vedlo formálně protektorátní MZ, do jehož IX. odboru ovšem okupanti dosadili komisařskou správu, takže šlo fakticky o úřad německý. Na tom se nic nezměnilo, ani když nařízením protektorátní vlády č. 241/1942 Sb. byl znovu zřízen Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu (PŮ ČM).

Protože IX. odbor MZ, resp. PŮ ČM byl formálně úřadem protektorátním, používaly se pro změny v pozemkové držbě české právní předpisy, vydané ovšem původně k jiným účelům. Byl to jednak zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu a č. 63/1935 Sb. o vyvlastnění pro účely obrany státu, dále pak opatření stálého výboru Národního shromáždění č. 291/1938 Sb. a vládní nařízení č. 87/1939 Sb. opravňující vládu k zásahům do vlastnických vztahů v souvislosti se zaopatřením rolníků vyhnaných z odtrženého pohraničí.

I v protektorátě dostával český majetek vnucenou správu, po které často následoval německým soudem nařízený nucený prodej v dražbě. Podobně dostal vnucenou správu židovský majetek. Hned po 15. březnu 1939 bylo omezeno dispoziční právo majitelů a nařízením z 21. června 1939 byly v protektorátě zavedeny norimberské rasové zákony. Část židovského majetku byla propachtována, výkazy z hospodaření na této půdě se však dochovaly jen z obvodových úřadoven pro pozemkovou reformu České Budějovice, Plzeň, Praha, Olomouc a Hradec Králové a vztažují se k různým obdobím, takže není možno si z nich učinit správný obraz.

Z výkazu úřadovny Praha za rok 1942/43 vyplývá, že i v případě židovských majitelů v protektorátě tu byla snaha o uzavírání kupních smluv, jejichž praktický výsledek byl ovšem ten, že peníze se různými cestami dostávaly do fondu pro podporu židovského vystěhovalectví. Citovaná zpráva si stěžuje na chaos, který vznikl v souvislosti s „přesídlením“ (umsiedlung) původních vlastníků, to jest v souvislosti s vyvezením židovského obyvatelstva do vyhlazovacích táborů.²⁶⁾ Podle stavu z roku 1942 získal údajně Úřad pro správu zabaveného majetku z titulu arizace zemědělskou půdu v ceně 413 084 000 K.²⁷⁾

Likvidace české půdy cestou vyvlastnění pro účely státu (vojenských cvičišť) byla již několikrát zpracována. Vyvlastnění postihlo 100 obcí se 181 osadou úplně, 11 obcí a 1 osadu částečně. Celkem bylo vyvlastněno 85 311 ha půdy a vystěhováno 61 901 osob. Kromě toho po „definitivním vyřešení židovské otázky“ byly k osídlení určeny i pozemky na území města Terezína o celkové ploše 411 ha.²⁸⁾ Skutečně šlo o velký zásah do české pozemkové držby, je však jiná otázka, zda bylo v možnostech osídlovacích společností tuto výměru skutečně kolonizovat. I když se počítalo, že hlavní kolonizační proud přijde až po válce, kdy dojde k návratu mužů z fronty a kdy také budou zrušena vojenská cvičiště, k jejichž účelům byla formálně česká půda vyvlastněna, je nanejvýše sporné, zda by Německo mělo dostatek kolonistů. Kolonizace v době války se nakonec omezila na rodiny z jižní a východní Evropy, a to v naprosto nedostatečném počtu.

Zcela jinak vypadala situace v maďarském záboru. Včetně území na Podkarpatské Rusi tu došlo ke ztrátě 176 491 ha půdy, z čehož 44 170 ha připadalo na 340 zbytkových velkostatků, 33 561 ha na 2208 rolnických nedílů a 98 760 ha na drobný příděl, o který se dělilo 85 699 přídělců. Převahu mezi majiteli tvořili Slováci, zatímco Češi byli zastoupeni takto: 86 statkářů, 636 držitelů nedílů a 395 drobných přídělců. Ihned po Vídeňské arbitráži z 2. listopadu 1938 vyháněli maďarští četníci české a slovenské kolonisty a situace se ještě zhoršila, když byla 18. února 1939 podepsána československo-maďarská dohoda o opci, podle které se Československo zavázalo přijmout na své území všechny optanty, nebo osoby nemající nárok na maďarské občanství.²⁹⁾

Ke zlomu došlo, když byl 14. března 1939 vyhlášen na Slovensku samostatný stát. Slovenských kolonistů a statkářů bylo více a byli tedy také více postiženi, na druhé straně však měli za sebou slovenskou vládu, která hrozila recipročními opatřeními proti maďarské půdě na Slovensku. V protektorátě nic takového nebylo, protože tu jednak nežili žádní maďarští statkáři či rolníci, jednak česká vláda sama mohla vést jednání s Maďarskem jen prostřednictvím Německa, protože protektorát nebyl subjektem mezinárodního práva.

V té době se maďarská vláda rozhodla provést revizi československé pozemkové reformy. Nařízením vlády ze 17. dubna 1939 č. 2550/39 M. E. bylo na připoje-

ném území možno rozhodnutím vládního zmocněnce pro pozemkovou reformu, kterým byl člen iredentistické Sjedenocené maďarské strany Szilassi, odejmout majitelům půdu přidělenou v této reformě a přidělit ji jiným uchazečům.³⁰⁾ Ukázalo se však, že revizi bude těžko realizovat, protože při jejím provádění se setkaly zájmy dvou skupin. Sjedenocená maďarská strana argumentovala mezi maďarskými rolníky na jižním Slovensku tím, že po „osvobození“ bude Maďarům přidělena půda českých a slovenských statkářů a rolníků, zatímco maďarským statkářům bylo zase z Budapešti slibováno, že jim vláda vrátí „jejich“ pozemky. Oba sliby si navzájem odporovaly.

Maďarští statkáři, kteří vedli iredentistickou propagandu na území Československa, celkem chápali, že myšlenka na vyvlastnění rolníků ve prospěch původních majitelů je absurdní, a to tím spíše, že z československé pozemkové reformy dostalo přiděl také 8245 maďarských zemědělců.³¹⁾ Tito statkáři byli ochotni se „své“ půdy vzdát a „uspokojit se“ s půdou maďarských židů. Naproti tomu statkáři z vlastního Maďarska žili v zajetí iluzí a požadovali půdu zpět. Vláda nakonec dala v zásadě za pravdu Sjedenocené maďarské straně, a proto revize ve prospěch původních majitelů se provedla jen částečně. Na další průběh revize mělo vliv jednání s Německem (zastupujícím protektorát) a se Slovenskem o odškodnění českých a slovenských kolonistů.

V protektorátě se otázkou náhrad zabývaly různé meziministerské komise, zejména komise VIIc pro pozemkovou reformu, ve které byli i zástupci MZ. Prvním návrhem bylo, aby Německo uzavřelo s Maďarskem zvláštní dohodu, kterou by se Maďaři zavázali neprovádět na majetku protektorátních příslušníků pozemkovou reformu. Konkrétní formule zněla v tom smyslu, že ohledně majetkových práv nebude maďarská vláda zacházet s protektorátními občany hůře než s vlastními občany, a tam, kde bude třeba půdu zabrat, povolí zcizení nebo prodej z volné ruky. Za už zabranou půdu se měla dát náhrada. V tomto smyslu připravila komise ve dnech 14. a 17. července 1939 i návrh dohody, který zaslala německým úřadům.³²⁾

Celý návrh byl zcela naivní, protože se nedalo předpokládat, že by Maďaři ustoupili od revize, kterou dvacet let slibovali, a protože Německo nemělo zájem pro otázku české půdy vyvíjet na Maďary nátlak. Zbývalo tedy jediné jednání o náhradu za vyvlastněný majetek. V té době se vedla jednání mezi Německem, Maďarskem a Slovenskem o převzetí státního dluhu ČSR. Dluh měl být rozdělen podle teritoriálního principu, přičemž z německé části měl pak převzít část přímo protektorát. Slovenská i maďarská vláda chtěly zahrnout do jednání o dluhu i otázky spojené s pozemkovou reformou, a zejména záležitost kolem dělení fondů pozemkové reformy. Zde se protektorátním úřadům podařilo prosazení klauzule, že otázka pozemkové reformy a fondů má být projednána odděleně od státního dluhu,³³⁾ čímž se vyloučilo nebezpečí, že by z titulu náhrady za převzatý státní dluh jednotlivé státy jednoduše převzaly fondy a vyvlastnily půdu, přičemž na vládu Německa a protektorátu by přešlo placení náhrad.

Smlouva s Maďarskem byla podepsána 27. 5. 1940. Týkala se jen odvozu movitého majetku bývalých českých a německých kolonistů, za který se maďarská vláda zavázala nevybírat žádné clo. Za ztracený či poškozený majetek měla být dána náhrada.³⁴⁾ Vlastní náhradu řešila německo-maďarská dohoda z 16. října 1940. Maďarská vláda se zavázala potvrdit vlastnictví pozemkového majetku protektorátních (a německých) příslušníků, pokud bylo získáno z volné ruky nebo prodejem půdy propuštěné ze záboru. Za půdu získanou přidělem se zavázala zaplatit za vyvlastnění 36 000 kat. jiter (20 714,4 ha) (1 k. j. = 57 a 54 m²) celkem 135 mil. korun. 60 mil. K mělo být zaplacenno protektorátu hned, 30 mil. K během roku 1941 a zbytek poukazován potom v ročních splátkách v letech 1941—1989.³⁵⁾ Protože podle předběžného odhadu činila hodnota zabrané půdy 317 000 000 K a měla rozlohu 26 000 ha,³⁶⁾ bylo zřejmé, že náhrada původním majitelům bude jen částečná, a tak to také výslovně oznamovalo vládní nařízení z 29. května 1941 č. 317 Sb. Až do konce války nebyla otázka odškodnění uspokojivě vyřešena.

Jinak dopadla jednání o náhradě se Slovenskem. V létě 1939 vydala slovenská vláda nařízení č. 146/1939 Sl. z. o nuceném soupisu půdy cizinců, ve kterém bylo omezeno dispoziční právo cizích státních příslušníků k půdě. Nařízení dále stanovilo, že s půdou bude naloženo tak, jak naloží mateřský stát majitelů s půdou slovenských státních občanů. Strach z retorzních opatření proti půdě maďarských statkářů přivedl nakonec maďarskou delegaci za jednací stůl. Slovenská vláda odmítla uznat opční dohodu uzavřenou ještě Československem a žádala, aby slovenští statkáři a rolníci byli ponecháni na místě. Finanční náhradu byla ochotna přijmout jen za půdu už vyvlastněnou.

Na ponechání alespoň části slovenských statkářů a kolonistů v Maďarsku náležalo i maďarské ministerstvo zahraničí, které mělo zájem na zachování maďarské pozemkové držby na Slovensku jakožto základu dalších revizionistických snah. Vláda proto přes protesty Sjedenčené maďarské strany po dobu jednání zakázala provádění revize pozemkové reformy. Szilassi několikrát zákaz porušil, což mělo za následek odvetná opatření proti maďarskému majetku na Slovensku. Nakonec vláda úřad zmocněnce pro pozemkovou reformu zrušila.³⁷⁾

Jednání byla zahájena na podzim 1939 a trvala až do února 1942, kdy byla podepsána dohoda znamenající fakticky kompromis na účet třetího, totiž na účet židovského majetku. Maďarská vláda se zavázala, že ponechá slovenským kolonistům alespoň 20 k. j. (11,5 ha) půdy, u osob, které tu byly usazeny už před pozemkovou reformou, 35 k. j. (20,13 ha). Nad tuto výměru mohla být půda vyvlastněna za náhradu, avšak nejpozději do 1. 4. 1943, jinak se držba považovala za potvrzenou. Už vyvlastněným rolníkům a statkářům měla být vyplacena náhrada. Vyvlastnění statkářů bylo zároveň na žádost slovenské vlády odloženo do 1. 10. 1945 a mělo se uskutečnit jen v případě, že majitelé by do té doby majetek neprodali.

Slovenská vláda se zavázala vyvlastnit maximálně 18 000 k. j. (10 357 ha) zemědělské a 42 000 k. j. (24 166 ha) lesní půdy, přičemž nejprve měl být vyvlastněn majetek židů — maďarských občanů. U ostatních vyvlastněných majitelů neměla být vykupována půda pod 75 k. j. (43,16 ha). Z lesní půdy si mohlo Slovensko ponechat vedle lesů židů a lesů obstavených v I. pozemkové reformě ještě 12 000 k. j. (6905 ha) jako ideální podíl maďarských vlastníků oravského komposesrátu, 2000 k. j. (1151 ha) z majetku určeného maďarskou vládou a 6000 k. j. (3452 ha) lesů hraběte Ondřeje Hadiika-Barkóczyho z Vranova, který se sám nabídl, že lesy odprodá. Finanční náhrada byla stanovena částkou 110 mil. Ks, z čehož 40 mil. mělo Maďarsko zaplatit během roku 1942 a zbytek měla slovenská vláda uhradit sama, za což se Maďarsko zřeklo svého podílu při likvidaci společnosti Košicko-bohumínské železnice.³⁸⁾

Celkem se revize pozemkové reformy v maďarském záboru uskutečnila na 122 781 k. j. (70 648 ha), z čehož 70 500 k. j. (40 566 ha) tvořila půda vyhnaných českých a slovenských kolonistů a 14 000 k. j. (8056 ha) půda vyvlastněná nad 20, resp. 35 k. j. podle dohody z roku 1942. Revidovaná půda byla rozdělena takto: 46 478 k. j. (26 743 ha) bezzemkům a drobným rolníkům, 41 787 k. j. (24 044 ha) maďarským kolonistům a 38 436 k. j. (22 116 ha) „původním majitelům“, tj. maďarským statkářům. Z této výměry ovšem polovinu tvořily lesy.³⁹⁾ Ačkoliv tedy byla proti německému záboru při revizi ve prospěch okupujícího státu situace příznivější, nepodařilo se ani v maďarském záboru zcela pozemkovou reformu z doby ČSR likvidovat.

Zvláštní kapitolou je jednání o pozemkových otázkách mezi protektorátními úřady a slovenskou vládou. I na Slovensku hodlala lůdická klika provést změny v pozemkové držbě. Plány na revizi se v konkrétní podobě objevily v období autonomie (6. 10. 1938—14. 3. 1939) a předpokládaly zřízení krajinské banky, která by poskytovala úvěr na výkup pozemků Čechů, Maďarů a židů. Půda pak měla být prodávána slovenským rolníkům.⁴⁰⁾ 23. února 1939 vystoupil na zasedání slovenského sněmu poslanec Vlado Moravčík s plánem na zpětný výkup přidělené půdy podle § 51 záborového zákona.⁴¹⁾ Ani jeden z těchto plánů se však nerealizoval, protože vláda začala připravovat novou pozemkovou reformu na úkor židů, cizích státních příslušníků a prominentů z doby I. republiky. Nejprve došlo na prominenty z doby ČSR: 24. dubna 1939 vydala vláda nařízení č. 73 Sl. z., podle kterého bylo možno tzv. „politickým zbohatlíkům“ odebrat majetek. Půda takto získaná měla být podle vládního nařízení č. 23/1940 Sl. z. použita pro účely pozemkové reformy. V létě bylo vydáno už zmíněné nařízení o nuceném soupisu půdy cizinců a zároveň i podobné nařízení č. 147/39 Sl. z. týkající se půdy židů. Konečně 9. října 1939 bylo vydáno nařízení č. 253 Sl. z. o revizi pozemkové reformy z doby ČSR, podle kterého mohlo ministerstvo hospodářství učinit u už skončeného řízení nové rozhodnutí.

Uvedená nařízení se přímo dotýkala i Čechů na Slovensku. Zvlášť významnou byla skutečnost, že 25. září 1939 schválil sněm ústavní zákon č. 255 Sl. z. o slovenském občanství, podle kterého se státními občany staly pouze osoby mající na Slovensku domovské právo nepřetržitě už od 30. října 1918, zatímco ostatní je mohly získat jen příznáním nebo udělením. Tím se Češi dostali do postavení cizinců. Po špatných zkušenostech z jednání s Maďarskem nechtěla protektorátní vláda už nic riskovat: její obavy, že nyní by mohlo dojít i k vyvlastnění Čechů na Slovensku, byly podporovány i tím, že v německo-slovenské obchodní dohodě podepsané

22. června 1939 se sice oběma stranám poskytovalo právo vykonávat na území druhého státu své povolání, avšak článek 24 výslovně stanovil, že dohoda až na další neplatí ve vztahu k protektorátu.⁴²⁾ Komise pro ochranu osob a majetku proto žádala německé úřady, aby se se Slovenskem uzavřela zvláštní dohoda, ve které by se slovenská vláda zavázala potvrdit českým rolníkům a statkářům jejich majetek. Německá místa však oznámila, že nepokládají podobnou dohodu za aktuální.⁴³⁾

Podobnou žádost komise opakovala v souvislosti s přijetím zákona o nové pozemkové reformě č. 46/1940 Sl. z., který sněm přijal — zároveň se zákonem o Štátnom pozemkovom úradě (ŠPÚ) — dne 22. února 1940. Podle tohoto zákona byl ŠPÚ povinen vykoupit půdu židům a mohl vykoupit i půdu cizinců, připouštěl-li to právní pořádek jejich státu, nebo v případě neobhospodařování. Dále mohl ŠPÚ získávat půdu z dražebního prodeje, z revize první pozemkové reformy vyjma případu, kdy byl přidělcem slovenský občan a výměra nepřesahovala 10 ha a z výkupu od slovenských statkářů, jestliže ji sami prodávali a šlo o zcizení mezi živými o výměře nad 50 ha, nebo o částku z této výměry (netýkalo se zcizení mezi příbuznými). I tentokrát odpověděla německá vláda, že dohoda není aktuální, v případě potřeby se však zavázala diplomaticky zasáhnout.⁴⁴⁾

10. října 1940 byla pak v Bratislavě podepsána německo-slovenská dohoda o ochraně ve věcech občanského a obchodního práva, která se omezila na všeobecnou formuli, že ve věcech obchodních požívají příslušníci druhé smluvní strany stejné soudní ochrany jako tuzemci.⁴⁵⁾

Přesto k většímu vyvlastňování českých kolonistů a statkářů nedošlo, neboť Německo oznámilo, že bude poskytovat protektorátním příslušníkům stejnou konzulární ochranu jako příslušníkům říšským a slovenská vláda si nebyla jista, jak by Německo na konfiskaci reagovalo.⁴⁶⁾ Celkem bylo podle soupisu půdy pořizovacího IX. odborem MZ v Praze na Slovensku 209 statkářů a rolníků-protektorátních příslušníků.⁴⁷⁾ Výměru této půdy můžeme odhadnout podle výkazu ŠPÚ ze 4. května 1940: na Slovensku bylo vyjma půdy Maďarů celkem 105 314 ha půdy cizinců, z toho 21 139 ha půdy orné. Lze předpokládat, že šlo převážně o půdu Čechů.⁴⁸⁾ Podle zprávy ŠPÚ z ledna 1942 bylo celkem na revizi určeno 71 osob, z toho 54 příslušníci protektorátu. Z počtu 71 osob bylo však jen ve 13 případech řízení skončeno a majetek zapsán na jméno slovenského státu, a to ještě ve dvou případech šlo jen o polovinu majetku.⁴⁹⁾ Celkem bylo cestou revize, výkupem od cizinců a konfiskací majetku politických zbohatlíků získáno 3192 ha půdy, z toho asi 1100 ha bylo rozparcelováno.⁵⁰⁾

Nerealizovala-li se reforma na půdě cizinců a neuskutečnil-li se ani dobrovolný výkup od slovenských statkářů, pak konfiskace židovské půdy byla provedena do detailu. Původně byla půda vykupována, i když od podzimu 1940 byl výkup formální, protože židům bylo dovoleno platit jen ve prospěch vázaných účtů u určitých bank. 11. února 1941 však svolal předseda ŠPÚ ing. Ševčovič do vládní budovy poradu zástupců ministerstev, HSLS a prezidentské kanceláře, kde byla vypracována osnova nařízení, podle které by se jednoduše židovská půda prohlásila za majetek státu a náhrada měla být zaplacená až po vypořádání všech závazků plynoucích ze záložního práva a zaplacení ceny půdy přidělcem.⁵¹⁾ V březnu 1941 skutečně vláda vydala nařízení č. 93/1941 Sl. z., podle kterého se vyhlášením v úředních novinách půda zestátnovala. Jen za rok 1941 bylo takových vyhlášek vydáno 22 a 16. května 1942 byla vyhláškou č. 231 úr. n. postátněna všechna zbývající židovská půda. Souviselo to s tehdy probíhajícími deportacemi židů do vyhlazovacích táborů. Podle soupisu, který roku 1942 provedl ŠPÚ, se tak získalo celkem 46 888 ha orné půdy.⁵²⁾ Lesní půda byla už roku 1940 převedena do správy ministerstva hospodářství.

Cílem slovenské pozemkové reformy mělo být vytvoření nedělitelných středních hospodářství o výměře kolem 30 k. j., čímž měl být posílen vliv HSLS na vesnici.⁵³⁾ I s půdou získanou jinak než od židů měl ŠPÚ asi 50 000 ha ornice, což bylo příliš málo, jestliže uvážíme, že na Slovensku bylo celkem 153 032 zemědělských závodů v kategorii 1–5 ha a 68 474 zemědělských závodů s výměrou do 1 ha.⁵⁴⁾ Rozděleno však nebylo ani těch 50 000 ha, protože ve snaze zajistit plynulou zemědělskou výrobu a dozor nad ní odevzdala vláda zákonem č. 108/1942 Sl. z. asi 1/3 této výměry do správy nově utvořeného Fondu pro správu zemědělských statků.⁵⁵⁾ Zbytek půdy byl částečně rozparcelován a prodán za přidělové ceny osobám doporučeným HSLS, nebo prodán v dražbě členům HSLS a frontovým vojákům.⁵⁶⁾

Značná část půdy změnila majitele nuceným prodejem, čímž vznikla židácká

statkářská vrstva. Výsledky reformy nakonec vůbec neposílily HSLS, protože i ti, kdo půdu dostali, se snažili zabezpečit si ji i pro poválečnou dobu a propadli alibismu. Fond pro správu hospodářských majetků po válce většinou nemohl už vrátit půdu původním majitelům, protože ti se stali oběťmi rasové persequce, a tak se stal nakonec základem sociálních přeměn v držbě půdy v poválečném Československu. Nehledě na to, že po druhé světové válce byly majetkové převody vynucené po 29. září 1938 v důsledku okupace prohlášeny ex lege za neplatné,⁵⁷⁾ docházíme k závěru, že bez ohledu na to, o který zábor šlo, bylo cílem okupační mocnosti postupně vytvořit silnou vrstvu rolníků závislých na režimu a přidělit jim půdu na úkor obyvatelstva jiné etnické příslušnosti. To platí i pro protektorát, ve kterém z hlediska delší časové perspektivy měla podle představ německých míst nastat stejná situace jako v Sudetech; specifikou protektorátu je jen to, že na jedné straně nemohl zabránit vyvlastňování půdy ze strany okupační mocnosti, ale na druhé straně se prostřednictvím téže okupační mocnosti snažil získat odškodnění nebo ochranu za půdní majetek na Slovensku a v maďarském záboru.

Je otázkou, proč se nepodařilo záměry na likvidaci dosavadní pozemkové držby a realizaci vlastních cílů v oblasti agrární politiky realizovat: v polském záboru byl příčinou nedostatek času. V německém záboru to byl nedostatek kolonistů a přílišná početnost české menšiny na severní Moravě, jejíž odsun by znamenal ohrožení zemědělské produkce; totéž platí ve zvýšené míře i pro protektorát. V maďarském záboru sice nebyl nedostatek kolonistů, avšak retardačně působilo Slovensko, které hrozilo reciprocitou vůči maďarským statkářům a rolníkům, a konečně i rozpory mezi záměry Sjedenčené maďarské strany, hodlající přidělit pozemky svým stoupencům-rolníkům, a maďarských statkářů z vlastního Maďarska, kteří se domáhali půdy patřící jim před rokem 1918. Na Slovensku to byl jednak nedostatek půdy, protože pro účely pozemkové reformy se podařilo nakonec získat prakticky jen půdu židů, a zejména nemožnost tuto půdu rozparcelovat bez ohrožení zemědělské výroby nutné pro válečné hospodářství. Celkem se ukázaly veškeré snahy řešit agrární otázku na nacionalisticko-sociálním základě jako nereálné.

Poznámky

- 1) BAUCH, V.: Pozemková reforma za tzv. slovenského štátu. Ekonomický časopis SAV IV/1956, s. 364-385. Stať byla rovněž zařazena do knihy BAUCH, V.: Poľnohospodárstvo za slovenského štátu. Bratislava 1958, s. 21-50; srv. také: BAUCH, V. — KONTRA, M.: Postavenie malých roľníkov za tzv. slovenského štátu. Ekonomický časopis SAV III/1955, s. 77-96; DOLEŽAL, J.: Příspěvek k otázkám pozemkové držby na Slovensku v letech druhé světové války. Československý časopis historický (ČSCH) VII/1959, s. 318-358. O pozemkové reformě píše i STANEK, I.: Zrada a pád. Hlinkovští separatisté a tzv. slovenský štát. Praha 1958, s. 245-251. Jde však v zásadě jen o opakování dat z článku V. Baucha a M. Kontry. V souvislosti s tzv. řešením židovské otázky se pozemkovou reformou na Slovensku zabýval okrajově i KAMENEC, I.: Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939—1945. Historický časopis (HČ), XVII/1969, s. 336-337.
- 2) TILKOVŠKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938—1945, Bratislava 1972, s. 82-114. Srv. také: Hospodárske a sociálne postavenie južného Slovenska za horthyovskej okupácie v rokoch 1938—1944. HČ XII/1964, s. 329-371.
- 3) PAVEL, A.: Problémy a úkoly naší pozemkové držby na zmenšeném státním území. Pozemková reforma XIX/1938, s. 65 n.
- 4) srv. dokumenty v sborníku KRÁL, V.: Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech druhé světové války. Praha 1961; dále: Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918—1945, Praha 1961; ŠÍMA, J.: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938—1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945; HERTL, J.: Dějiny vystěhovaleckého kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942—1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, I/1957, s. 17-38.
- 5) MICHL, J.: Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace. Normativní obraz. Právněhistorické studie, XIII/1967, s. 229-258.

- 6) Základem pozemkové reformy byly zákony záborový (č. 215/1919 Sb.) a přidělový (č. 81/1920 Sb.). Pod zábor připadla orná půda nad 150 ha, nebo veškerá půda nad 250 ha. Výjimečně mohl vlastník podržet až 500 ha.
- 7) ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, díl II, dějiny 1781—, Praha 1969, s. 413.
- 8) Státní ústřední archiv (SÚA), f. PÚ ČM, k. 279, i. č. 190. I všechny další údaje o zabrané půdě v jednotlivých záborech jsou odtud, a proto už znovu signaturu neuvádíme.
- 9) Dzennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.), dekrety z 19. 10. 38 Nr. 81, poz. 548 a z 16. 11. 38 Nr. 87, poz. 585.
- 10) Dz. U. R. P. dekret z 11. 11. 1938, Nr. 78, poz. 534.
- 11) Dz. U. R. P. dekret z 19. 11. 1938, Nr. 90, poz. 613.
- 12) SÚA, f. PÚ ČM, k. 298, i. č. 211. Celkem je tu 1165 přihlášek.
- 13) Slovenský zákonník (Sl. z.) č. 10/1940 Sl. z. Srv. i zák. 325/39 Sl. z.
- 14) Reichsgesetzblatt (RGBl) I. 12. XI. 1938, S. 1581.
- 15) SÚA, f. NOS, k. 1, i. č. 1, č. III-L-VIII-3449/38.
- 16) ibid. č. III-L-VIII/30 8049/39.
- 17) MRÁZKOVÁ, L.: Německá osídlovací společnost K. Vary. 1938—45. Inventář I. SÚA IV. Praha, s. V.
- 18) RGBl I. 1919, S. 1429, RGBl 1933 I., S. 517, RGBl 1933, I. S. 685. Na sudetská území byly tyto normy rozšířeny roku 1939 (RGBl 1939, I. S. 641).
- 19) Sbírka zákonů a nařízení státu československého (Sb.) č. 300/38. Se Slovenskem byly uzavřeny po 14. 3. 1939 zvláštní dohody týkající se německých a slovenských občanů: č. 71/1940 Sl. z., podepsaná 27. 12. 1939, a dodatková dohoda č. 89/1941 Sl. z. z 14. 1. 1941.
- 20) MICHL, J.: op. cit. s. 247.
- 21) SÚA, f. NOS, k. 71, i. č. 37.
- 22) SÚA, f. NOS, k. 21, i. č. 27. Podle dokumentů v Králově sborníku mělo být dále roku 1943 přesídleno 150 rodin gubenských a lubínských rolníků — srv.: Chtěli nás vyhubit, dok. č. 29.
- 23) Čianův deník. Praha 1948, s. 160, s. 416.
- 24) MRÁZKOVÁ, L.: op. cit. s. XVI.
- 25) MICHL, J.: op. cit. s. 243.
- 26) SÚA, f. PÚ ČM, k. 1555, sign. (i. č.) 787, č. Z. PA. 381/Za/K. srv. též: výkaz nepřátelského a konfiskovaného majetku: SÚA, f. PÚ ČM, k. 1794, i. č. 884, č. 90.
- 27) MICHL, J.: op. cit. s. 239.
- 28) ibid. s. 242.
- 29) smlouva je publ. pod č. 45/1939 Sb. I.
- 30) TILKOVŠZKY, L.: Južné Slovensko ... s. 90.
- 31) ibid. s. 85.
- 32) SÚA, f. PÚ ČM, k. 232, i. č. 171, č. j. Gr I/f — příloha k 189401/39.
- 33) SÚA, f. PÚ ČM, k. 245, i. č. 177, č. 14421 — srv. přiložený záznam z jednání IX. odboru MZ z 23. 4. 1940 č. 164.840. Smlouva s Maďarskem obsahovala jednak všeobecnou klauzuli, že dohoda o převzetí státního dluhu platí jenom potud, pokud speciální dohody neurčují jinak, jednak zvláštní klauzuli, že dohoda se nevztahuje na otázky pozemkové reformy a jejich fondů. Dohoda se Slovenskem (publ. pod č. 163/1941 Sl. z.) obsahovala v čl. 20 jen první, tedy všeobecnou výhradu.
- 34) SÚA, f. PÚ ČM, k. 245, i. č. 180, č. 14422 — text dohody připojen.
- 35) TILKOVŠZKY, L.: Južné Slovensko ... s. 92.
- 36) šlo o přihlášky podle vl. nař. č. 93/1939 Sb. Tehdy se přihlásilo 970 osob, z nichž 152 bylo později vyřazeno, protože ve smyslu německo-maďarské dohody se jim držba potvrzovala. Srv. SÚA, f. PÚ ČM, k. 240, i. č. 175, č. 14418, č. BI-5, k. 241, i. č. 176, č. 14420 a k. 245, i. č. 180, č. 14422.
- 37) TILKOVŠZKY, L.: Južné Slovensko ... s. 94 a 97.
- 38) text dohody i se seznamy vyvlastněných statkářů a kolonistů, jakož i dodatkový

- protokol o odložení výkupu je publikován pod č. 155/1942 Sl. z. a 156/1942 Sl. z. Smlouva nabyla platnost zák. č. 157/1942 Sl. z.
- 39) TILKOVŠZKY, L.: op. cit. s. 103-104. Údaje se netýkají Podkarpatské Rusi (na rozdíl od údajů o ztrátě půdy v SÚA).
 - 40) SLOVENSKÁ POLITIKA, 19. 2. 1939, s. 1.
 - 41) SLOVENSKÁ POLITIKA, 25. 2. 1939, s. 2.
 - 42) dohoda nabyla oficiálně platnost až v lednu 1942 a byla publikována vyhl. MZV č. 6/1942 Sl. z., používala se však i bez ratifikace už od 1. 7. 1939.
 - 43) SÚA, f. PŮ ČM, k. 239, i. č. 175, č. 14418. Z Přípisu ministerstva spravedlnosti IX. odboru MZ z 6. 7. 1940 č. 28523/40-23 je zřejmé, že podobné pokusy protektorátních úřadů byly častější.
 - 44) ibid. č. 580.09/40-23 — ministerstvo sprav. IX. odboru MZ dne 22. 10. 1940. Návrh smlouvy je připojen.
 - 45) dohoda byla publikována vyhl. MZV č. 109/1941 Sl. z. z 24. 5. 1941.
 - 46) 12. dubna 1940 skutečně slovenské MZV oznámilo stanovisko německé legace k protektorátním příslušníkům: měli požívat stejné konsulární ochrany, jako říšští občané. Štátny ústredný archív (SÚA) SSR, f. ministerstvo hospodárstva, k. 963, obež. 1939—41, č. P-4448/1/40.
 - 47) SÚA, f. PŮ ČM, k. 241, i. č. 176, č. 14420.
 - 48) ŠÚA SSR, f. ŠPŮ, i. č. 70, k. 1, obež. prezidia ŠPŮ, č. 209/40 prez.
 - 49) ŠÚA SSR, f. ŠPŮ — rôzne, i. č. 103, — neusporiadané.
 - 50) Podle V. Bauchy to bylo dokonce jenom 1,050 ha (BAUCH, V.: Pozemková reforma... s. 373). Přidržíme se však spíše údaje, které uvádí J. DOLEŽAL (Příspěvek k otázkám... s. 340), neboť Bauchův údaj se vztahuje zřejmě jen k rozparcelované půdě. Část zabrané půdy ŠPŮ rezervoval pro zemědělce ze zaplavených obcí při stavbě Oravské přehrady, která se nakonec — jak známo — realizovala až po válce.
 - 51) ŠÚA SSR, f. ŠPŮ, k. 1, i. č. 70, č. 405/41.
 - 52) SEDLÁK, F.: Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov 1942—1948 (1951), Bratislava 1948—1959, Inventár ŠÚA SSR, s. 9-12. Nový soupis půdy byl nařízen v souvislosti se zavedením „rasového“ pojetí pojmu žid podle vl. nař. č. 198/1941 Sl. z. (tzv. židovský kodex — ŽK) a zjistil podle Sedláka 4701 majitele s 81 488 k. j. orné půdy, tedy asi 46 888 ha. Nelze tedy souhlasit s V. Bauchem (Pozemková reforma, s. 367, 380), který uvádí plochu půdy 44 329 ha, tedy podle stavu z roku 1940, neboť stejné číslo uvedl prakticky i ministr Medrický v expozé při projednávání zákona č. 46/1940 Sl. z.: 44 371 ha (BAUCH, V. — KONTRA, M.: op. cit. s. 82). Kromě toho na podzim 1940 byl nucený výkup židovské půdy rozšířen i na židovská sdružení (právnícké osoby), čímž výměra rovněž vzrostla.
 - 53) srv. projev ministra hospodářství Gejzy Medrického k novinářům o cílech pozemkové reformy — Slovenská politika, 7. 5. 1939, s. 7, a obdobný projev poslance F. Lednára o projednávání osnovy zákona v národohospodářském výboru sněmu 9. 10. 1939 — Slovenská politika, 18. 10. 1939, s. 5.
 - 54) BAUCH, V.: Poľnohospodárstvo za slovenského štátu, s. 157.
 - 55) Podle BAUCHY (Pozemková reforma... s. 377) měl Fond 27 667 ha půdy, z toho 16 400 ha ornice. Předseda ŠPŮ Klinovský uvedl, že Fond má 24 000 ha půdy — Budovateľ, roč. V/1943, č. 4, s. 1. Zdůvodnění založení fondu viz „Dôvodová správa k návrhu zákona 108/43 Sl. z., tlač 559 — ŠÚA SSR, f. ŠPŮ, k. 28, i. č. 103, rôzne — bez čísla.
 - 56) ŠÚA SSR, f. ŠPŮ, k. 2, i. č. 70, obež. 1389/42 prez. — směrnice pro přidělové řízení a k. 3, i. č. 70, obež. 3516/43 prez. — dražby. Údaje uváděné Bauchem (Poľnohospodárstvo za slov. štátu, s. 42), podle kterých 22 538 přidělců dostalo 45 379 ha, nejsou přesvědčivé, neboť v tom případě by musela být všechna půda rozdělena. My však už víme, že 26 000 ha židovské půdy měl Fond pro správu poľnohospodárskych majetkov.
 - 57) dekr. č. 5/1945 Sb.

RYCHLÍK, J. (Zemědělské muzeum ÚVTIZ, Praha): *Vývoj pozemkové držby na území Československa v letech 1938—1945*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 23, 1987 (1) : 69-80.

Článek se zabývá osudem půdy přidělené v první pozemkové reformě v pohraničních územích, odtržených v roce 1938 ve prospěch Německa, Polska a Maďarska, jakož i vývojem pozemkové držby na Slovensku a tzv. protektorátě Čechy a Morava. Ve prospěch sousedních států bylo odtrženo z půdního fondu pozemkové reformy celkem 290 446 ha půdy, která patřila celkem 152 032 přídělcům. Zásahy okupantů do této pozemkové držby můžeme označit jako pokus o pozemkovou reformu na nacionalisticko-sociálním základě. Půda českých, slovenských a židovských vlastníků měla být vykoupena či konfiskována a rozdělena příslušníkům okupujícího národa. Obdobně postupoval tzv. slovenský stát s půdou Židů, Maďarů a Čechů. Zvláštní situace byla v tzv. protektorátě Čechy a Morava: z hlediska dlouhodobé politiky i zde měla být provedena podobná změna jako v německém záboru, tedy rozdělení české pozemkové držby německým vlastníkům, avšak zároveň se protektorátní vláda, která německým nárokům nemohla bránit, snažila prostřednictvím téže německé vlády ochránit pozemkový majetek svých občanů na Slovensku a v Maďarsku, což se jí částečně podařilo. Změny v pozemkové držbě na nacionalistickém základě, ať se děly cestou revizí pozemkové reformy (jako v záboru polském a maďarském), novou pozemkovou reformou (jako na Slovensku), nebo cestou vnucených správ a vynucovaného prodeje (jako v německém záboru a v protektorátě), však neměly takový dosah, aby všude zabezpečily okupantům skutečně masovou základnu mezi vesnickým obyvatelstvem. Na jedné straně tu byla potřeba zvýšené výroby potravin, která nedovolovala parcelaci a větší přesuny, na druhé straně rivalita vzájemných nacionalismů, které se vyrovnávaly a měly retardační tendenci, jako v případě slovensko-maďarském, a konečně nedostatek kolonistů, což se projevilo v německém záboru a v protektorátě. Ukázalo se, že agrární otázku není možné řešit na nacionalistickém základě.

pozemková držba 1938—1945; první pozemková reforma; vývoj pozemkové držby

РЫХЛИК, Й. (Сельскохозяйственный музей ИНТИСХ, Прага): *Развитие землевладения на территории Чехословакии в период 1938—1945 годов*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 23, 1987 (1) : 69-80.

Статья занимается судьбой наделенной земли при первой земельной реформе в пограничных областях, оторванных в 1938 году от Чехословакии, в пользу Германии, Польши и Венгрии, а также развитием землевладения в Словакии и в так называемом протекторате Чехия и Моравия. В пользу сопредельных государств из земельного фонда земельной реформы было оторвано в общем итоге 290 446 га земли, которая принадлежала всего 152 032 надельным крестьянам. Вмешательства оккупантов в это землевладение можно считать попыткой осуществить земельную реформу на националистическо-социальном основании. Земля чешских, словацких и еврейских землевладельцев должна была быть выкуплена или конфискована и распределена среди граждан оккупантской нации. Аналогично действовало так наз. Словацкое государство с землей евреев, венгров и чехов. Особое положение было в так наз. протекторате Чехия и Моравия: в аспекте долгосрочной политики и здесь должны были быть произведены аналогичные изменения, как в германском заборе, следовательно перераспределение чешского землевладения германским собственникам. В то же время, однако, протекторатное правительство, которое не могло германским требованиям противостоять, стремилось при посредничестве того же германского правительства защитить земельную собственность своих граждан в Словакии и в Венгрии, что ему отчасти удалось. Изменения в землевладении на националистическом основании, пусть они осуществлялись путем ревизий земельной реформы (как в польском и венгерском заборах), новой земельной реформы (как в Словакии), или путем назначенного в принудительном порядке управления имуществом и принудительной продажи (как в германском заборе и в протекторате), не имели столь больших пределов действия, чтобы везде оккупантам обеспечить действительно массовую базу среди сельского населения. С одной стороны, здесь была необходимость в повышенном производстве пищевых продуктов, которая не позволяла парцелляцию и особые перестановки, с другой стороны, соперничество взаимных национализмов, которые по своей рьяности не уступали друг другу и имели тормозящую тенденцию, как в словацко-венгерском

случае, и, наконец, недостаток колонистов, что отразилось в германском заборе и в протекторате. Нет сомнений в том, что аграрный вопрос невозможно решать на националистическом основании.

землевладение 1938—1945 гг., первая земельная реформа; развитие землевладения

RYCHLÍK, J. (Museum of Agriculture, Research Institute of Scientific and Technical Information for Agriculture, Praha): *The Development of Land Tenure in the Territory of Czechoslovakia during the Years 1938—1945*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 23, 1986 (1) : 69-80.

The land allotted during the first land reform in the borderland areas annexed in favour of Germany, Poland and Hungary in 1938, as well as the development of land tenure in Slovakia and in the so called Protectorate Bohemia and Moravia are dealt with. In favour of the neighbouring countries, the total of 290 448 ha of land had been asundered from the land fund of the land reform, belonging to the total of 152 032 allottees. Interventions of the occupants into this land tenure can be marked as an effort for land reform based on nationalistic and social basis. The land belonging to the Czech, Slovak and Jewish owners was to be bought or confiscated and divided between those belonging to the occupying nation. Similar was the way in which the so-called Slovak State dealt with the land of the Jews, Hungarians and Czechs. A particular situation occurred in the so called Protectorate Bohemia and Moravia: from the aspect of long-term policy, a similar change was planned to that in the German occupied territory, i. e. the division of the Czech land tenure to the German owners; however, at the same time the Protectorate government, which was not able to resist German demands, tried to protect the land property of its citizens in Slovakia and Hungary, where a partial success had been reached. The changes in the land tenure on the nationalistic basis — carried out either through a revision of the land reform like in the Polish and Hungarian occupied territory, through a new land reform in Slovakia or through enforced holdings and purchase like in the German occupied territory and in the Protectorate — had not been so far reaching to secure a mass basis among the rural population for the occupants. On the one hand there existed a need of increased food production which prevented the division of land and larger movements of populations, on the other hand there was rivalry of nationalistic character, competing and with a strong retardation trend such as for example in the Slovak-Hungarian circles, and last but not least a shortage of the colonists, which was visible in the German occupied territory and in the Protectorate. It was shown that the agrarian question could not be solved on the nationalistic basis.

land tenure in 1938—1945; first land reform; development of land tenure

RYCHLÍK, J. (Landwirtschafts-Museum ÚVTIZ, Praha): *Entwicklung des Bodeneigentums auf dem Territorium der Tschechoslowakei in den Jahren 1938—1945*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (1) : 69-80.

Die Arbeit befaßt sich mit dem Schicksal des Bodens, der bei der ersten Bodenreform in den Grenzgebieten aufgeteilt worden war, welche 1938 zugunsten Deutschlands, Polens und Ungarns abgetrennt worden waren, sowie auch mit der Entwicklung des Bodeneigentums in der Slowakei und dem sog. Protektorat Böhmen und Mähren. Zugunsten der Nachbarstaaten wurden damals vom Bodenfonds der Bodenreform insgesamt 290 446 ha abgetrennt, die 152 032 Eigentümern gehörten. Diese Eingriffe der Okkupanten kann man als Versuch einer Bodenreform auf nationalistischsozialer Grundlage bezeichnen. Der Boden tschechischer, slowakischer und jüdischer Eigentümer sollte aufgekauft oder konfisziert und unter den Angehörigen des Okkupanten-Volkes aufgeteilt werden. Das Gleiche tat der sog. Slowakische Staat mit dem Boden der Juden, Ungarn und Tschechen. Eine besondere Situation ergab sich im sog. Protektorat Böhmen und Mähren: In langfristiger politischer Sicht sollte auch hier ähnlich vorgegangen werden, d. h. tschechisches Boden — Eigentum sollte auf deutsche Eigentümer aufgeteilt werden. Die Protektorats-Regierung aber, welche die deutschen Ansprüche nicht abwenden

konnte, war bemüht mit Hilfe der gleichen deutschen Regierung, das Bodeneigentum ihrer Bürger in der Slowakei und in Ungarn zu schützen, was ihr zum Teil gelungen war. Diese Verschiebungen des Bodeneigentums auf nationalistischer Basis — entweder über die Revision der Bodenreform, Abtrennung durch Polen und Ungarn, oder eine neue Bodenreform wie in der Slowakei sowie als Zwangsverwaltung und Zwangsverkauf im Protektorat — waren jedoch nicht so groß, daß sie den Okkupanten eine echte Massenbasis unter der Landbevölkerung gesichert hätten. Einmal war hier eine höhere Lebensmittelproduktion zu gewährleisten, welche keine Parzellierung oder größere Verschiebungen zuließ, zum Anderen die Rivalität der „Nationalismen“, die sich gegenseitig aufhoben und von retardierender Tendenz waren, wie z. B. im slowakisch — ungarischen Falle, und schließlich der Mangel an Kolonisten, wie er sich bei der deutschen Enteignung und auch im Protektorat zeigte. Somit wurde offenbar, daß die Agrarfrage nicht auf nationalistischer Grundlage gelöst werden kann.

Bodeneigentum 1938—1945; erste Bodenreform; Entwicklung des Bodeneigentums

PhDr. Jan Rychlík, CSc., Zemědělské muzeum ÚVTIZ